

TEKSTEN

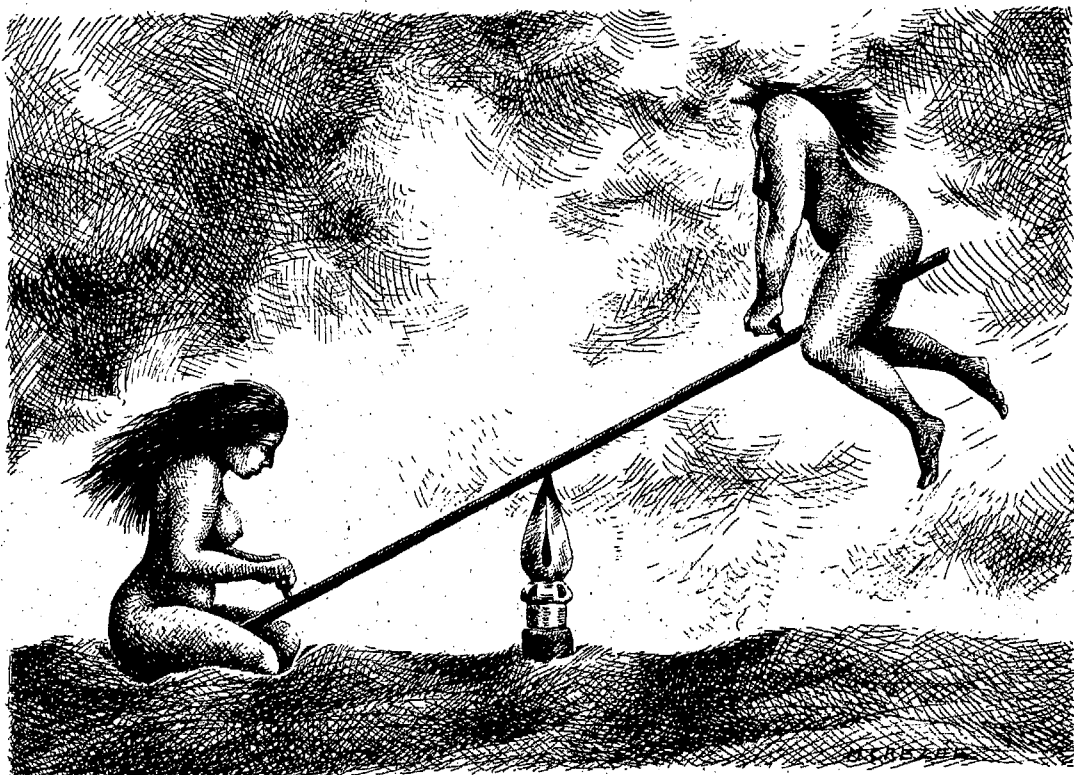
De lesbische roman in uitersten

78.340 Lesbische romans.

Bestaat de lesbische roman? Jazeker. En het loont de moeite om een aantal romans onder deze noemer bij elkaar te brengen. Wie hier nu meteen tegen mocht protesteren dat dit een blikvernuwing is en dat romans niet het etiket "lesbisch" mogen krijgen omdat dit etiket te beperkt is voor het Menselijk Drama dat in literatuur geëxposeerd wordt ta ta ta, die persoon is in elk geval zeker zelf hetero. Wij kennen U. U verschuilt zich altijd achter academisch protest. Wie nu daarentegen, als ander uiterste, onmiddellijk aan het rekenen slaat om het lesbisch gehalte uit te rekenen van boeken, waarin een passage met je weet wel voorkomt, -zoals in sommige Amerikaanse lesbische bibliografieën gebeurt - die heeft toch ook last van een op den duur heilloze fixatie. (1) Een fixatie, die elke lesbienne overigens ooit heeft gehad en die hoort bij de vroeg-potteuze ontwikkelingsfase. (2)

Identifikatiehonger

O zeer zeker leeft en bloeit de lesbische roman onder tien procent van het vrouwelijk lezerspubliek. In mijn herinnering hoef ik niet ver te zoeken: van kindsbeen af heb ik elk boek, waarvan ik maar vermoedde dat er een Lesbisch Fragment in aangetroffen zou kunnen worden, verslonden. Ik bracht de middagen na school staande in de boekhandel door en las daar de verzamelde werken van Anna Blaman. (In de bibliotheek waren ze altijd uitgeleend aan meisjes die ik slechts van hun vingerafdrukken kende). Olivia kende ik niet alleen van voor naar achter, maar ook van achter naar voor uit mijn hoofd. Van La Batârde van Violette Leduc lag ik een week wakker en Een tevreden lach van Andreas Burnier kwam als goud uit de hemel vallen. (3) Hoe kwam het dat ik - en, zoals een snelle enquête uitwijst, velen met mij - deze zeer ademloze behoefte aan lesbische boeken

had? Omdat deze boeken het contact herstelden met je eigen ervaring. De heldin was een identifikatiefiguur. Het boek was de enige weg waarlangs mij werd verteld, dat mijn ervaring legitiem was, zelfs: dat mijn ervaring bestond. Tegelijkertijd was lezen ook een manier om autonomie en lesbisch zijn te kunnen ervaren, omdat dat in de werkelijkheid niet kon. Lezen was plaatsvervangend leven, een model en een uitweg voor emoties, die de buitenwereld toen nog in het algemeen tussen twee vette vingers doodkneep. Maar deze enorme identifikatie-honger zette natuurlijk ook de deur open voor kritiekloosheid. Alles was goed, als er maar een lesbisch fragment in voorkwam. Gelukkig was het niet allemaal puin en kostschoolromantiek. De eskimo en de roos van Carla Walschap (4) en Een tevreden lach zijn ook na tien jaar nog prachtige boeken. Maar iemand als Anna Blaman dankt haar reputatie als lesbische schrijfster vooral aan een behoefte: die reputatie staat natuurlijk in geen enkele verhouding tot de weinige bladzijden, die in Eenzaam Avontuur gewijd zijn aan de tweede-plan-figuur Bertha, tot het handjevol gedichten en tot de op dit punt zeer aarzelende Verliezers (5). De reputatie doet Blaman bovendien ook onrecht, omdat haar werk zich rond heel andere thema's concentreert. Je kunt echter pas gewoner, kritischer tegenover je "Ontwakingslektuur" staan, wanneer de noodzaak tot bevestiging van die platgedrukte ervaring afneemt. En dan blijkt Olivia, door generaties lesbiennes gelezen, een boekje te zijn waar de onderdrukking van af walmt (een grote liefde die nooit wat geworden is en daarna nooit meer iets leuks, alsmaar smachten en leven van herinnering). Dan blijkt The Well of Loneliness (6) van Radclyffe Hall bol te staan van zelfmedelijden, terwijl de lesbienne daar, ook in de ogen van de schrijfster, nog steeds een vreemd, bijna monstrueus wezen is. Leuk ontwaken, goede morgen.

Nieuwe lesbische romans

De laatste jaren neemt het aantal lesbische romans toe en worden ze bovendien ook beter, interessanter, en onderling verschillender. Stephen Gordon, de levenslang met zichzelf in de knoop liggende heldin van The Well moest aan het einde van haar roman nog namens ons allen, "de Geïnverteerden" roepen: "Geef ons het recht op ons eigen bestaan!" (7). In de nieuwere lesbische romans is de grauwsluier van dat groepsbesef gelukkig opgetrokken. Zodoende is er ook ruimte gekomen voor andere thema's dan het kollektieve onderdrukte en verguisde Zo-Zijn. ("Zo, Zo, bent U ook Zo.") Het is niet allemaal meer één pot nat. Deze ontwikkeling correspondeert ongetwijfeld met een ontwikkeling in de Maatschappij (Whatever that may be) waar de manifeste homofilie onder dames monter om zich heen grijpt en waar de kollektieve "Mevrouw Bent U Er Ook Een"-fase in vele kringen is ingevuld voor een persoonlijker, individueler met elkaar omgaan. En zo kan het tegenwoordig gebeuren, dat twee romans die beide het lesbisch-zijn als centraal gegeven hebben, toch van elkaar verschillen als dag en nacht en kond doen van een volstrekt tegenovergestelde levenshouding. Ik bedoel Rubyfruit Jungle van Rita Mae Brown en Sita van Kate Millett (8). Die levenshouding is in beide gevallen extreem. In Rubyfruit Jungle is de hoofdpersoon sterk, zeker, actief, levenslustig, succesvol, onafhankelijk en wat niet al. In Sita is de hoofdpersoon zwak, onzeker, passief, gedeprimeerd, vervuld van zelfhaat, afhankelijk en ga zo maar door. Zulke, in één hoek van hun persoonlijkheid gedreven figuren zijn niet zo onderhoudend als je er een roman lang mee in één kamer moet zitten. Het zijn "flat characters". Rubyfruit Jungle wordt, ondanks het flat karakter van de hoofdpersoon toch nog gered door de actie, het virtuoze gescheld en de crazy humor. Sita werd voor mij gered omdat

het me ging intrigeren hoe ik toch zo woedend kon worden op een boek. Een boek is tenslotte maar een boek, nietwaar en toch liep ik misselijk door het huis alsof ik persoonlijk knallende ruzie had met het personage. Het wekt een mateloze irritatie op en grote droefenis.

Rubyfruit Jungle

In Rubyfruit Jungle beschrijft Rita Mae Brown het leven van Molly Bolt. We volgen Molly van haar zevende tot haar vijfentwintigste jaar, in welke tijd zij het perfecte radikaal-lesbische bewustzijn ontwikkelt. Of misschien was zij er wel mee geboren. Want foutloos wandelt Molly door het leven. De wereld deugt niet, maar Molly deugt wel. Zij is een onbevleete held, een uitverkoren, geniale, als volmaakt ter wereld gekomen identifikatiefiguur. Rubyfruit Jungle is een lesbisch heldendicht, prachtig om te lezen, maar als je het uit hebt word je kwaad. Ik tenminste. De mens is laf en bang, daar ben ik persoonlijk tot op mijn bot van overtuigd. Wie geboren is en uit haar moeder weggestoten, is uit het paradijs

verbannen en moet zelf maar zien vast te houden of terug te vinden wat zij voor haar geboorte bezat. Temidden van mensen die dat meestal niet doen, geen poot verzetten, zich bedrinken en de wereld volzetten met fabrieken. Maar omdat je nix weet vlieg je overal in, totdat je er eindelijk van overtuigd begint te raken dat je zo niet kunt leven en dat je zoeken moet naar je ziel. Ik bedoel: niemand van ons is meteen eenduidig, zeker van zichzelf, ongeïntimideerd. Niemand heeft alles meteen in de gaten. Molly wel. Misschien komt dat, omdat ze eigenlijk een wonderkind is. Het begint al met zichzelf op driejarige leeftijd te leren lezen, het gaat verder met briljante schoolkariëres (voorzover ze er niet wegens wangedrag wordt verwijderd), het eindigt met summa cum laude afstuderen aan de filmschool. Maar ze is vooral ook moreel een wonderkind. Wanneer Molly's moeder Carrie haar op zevenjarige leeftijd in een driftbui vertelt dat zij een bastaard is, schreeuwt Molly meteen: "Blijf met je handen van me af! Als jij mijn echte moeder niet bent, blijf dan meteen met je potten van me af!" (9). Zo slaat zij ook haar vriendinnetje Cheryl Spiegelglass een gespleten bovenlip, omdat die volhoudt dat meisjes geen dokter kunnen worden, sluit nog diezelfde dag haar

stiefmoeder op in de kelder omdat die heeft besloten dat Molly moet leren koken, naaien en schoonmaken en legt ondertussen aan haar neefje Leroy uit dat trouwen stompzinig is.

Stom en gek

Op highschool houdt Molly zich, evenals haar vriendinnen Carolyn en Connie, aan de spelregels en leidt opgeruimd een dubbelleven. Vriendjes zijn er om mee te neuken en om uit te lachen. "Al deze publieke heteroseksualiteit amuseerde mij. Als ze eens wisten. Onze vriendjes vonden zichzelf fantastisch, omdat wij met hen naar bed gingen, maar ze waren zo tragisch doorsichtig dat we hen die arrogantie vergaven". (10). Wie brengt die distantie op als zij zestien is? denk ik steeds. Maar goed, de vriendschap tussen het onafscheidelijke drietal spat uiteen op de onmacht van Connie en Carolyn om menselijk te reageren op Molly's homoseksualiteit. Molly geeft ze op hun donder vanwege hun hypocrisie en lafheid en laat ze verder gebakken vallen. Haar interpretatie is ondubbelzinnig: iedereen is stom en gek.

Ongelimiteerde woede rond je heen spuiten is de enige manier om te overleven. Dat doet Molly dus, als het nodig is. En ze heeft altijd gelijk. Geen spoor, ooit, ergens, van verwarring of twijfel aan haar eigen gevoelens en normen. Als heel jonkie is ze al zo eenduidig en formuleert ze haar normen zo scherp, dat je er nix van zou geloven als iemand je zou vertellen: zo ben ik vroeger geweest. Dat kan niet waar zijn, dat is romantisch terug-projekteren, je vertelt alleen maar hoe je had willen zijn: Molly is een gekonstrueerde kandidaat, tegen wie de viezigheid van de wereld moet opspoelen, zonder dat deze haar ooit werkelijk kan korrumperen.

Karakter van een hoofdpersoon

Maar hoe zou het karakter van een hoofdpersoon er dan uit moeten zien? In de theorie van het klassieke drama is daar gelukkig al eeuwen heel wat over te doen, zodat we niet alles meer zelf hoeven te bedenken. Met name in de Renaissance waren er diepgaande discussies gaande omtrent het karakter van de hoofdpersoon. In het drama, zei de poëtica, is de hoofdpersoon noch geheel goed, noch geheel slecht. (11) Het drama wordt niet in gang gezet door het noodlot - of iets van buitenaf - maar door iets van binnenuit, de zogenaamde "hamartia" of feil. De hoofdpersoon faalt, doet iets fout, maar dit heeft grotere gevolgen dan hij kon weten of voorzien. Hij moet als het ware méér schuld dragen dan hij heeft. En dat is dan ook inderdaad het menselijk drama: hoe je met jezelf omgaat, en dat je niet alle schuld op de vieze wereld zijn nek kunt leggen. Die Renaissancisten hadden het dus niet alleen over literatuur, maar ook over moraliteit. Dat was voor hen nog met elkaar verbonden, voor ons, vreemd genoeg, niet meer.

Nu weet ik best dat je behalve het menselijk drama ook nog een vrouwelijk drama hebt, eveneens dat de wereld echt vreselijk vies is en ook dat ik Molly's karakter te foutloos en daarom ongehoorzaam vind omdat ik zelf altijd somber broed over mijn laffe, slechte natuur. Maar toch vind ik het zwak, dat iedereen in Rubyfruit Jungle wel ooit een moreel pak slaag krijgt, ofwel van zichzelf ofwel van Molly, behalve Molly. Die heeft het onveranderlijk steeds vreselijk goed met zichzelf getroffen. Maar vlekkeloosheid is eigenlijk niet interessant. En er is niemand, die toch niet een beetje vies is geworden, of minstens geweest.

Wat Molly ontbreekt is een schaduwzijde. Ik kan niet laten hier iets uit Rita Mae Browns per-

sónlijke biografie bij te slepen - hoewel dat eigenlijk streng verboden is in de literatuurkritiek: ik bedoel wat Rita Mae Brown over zichzelf vertelt in de politiek-autobiografische essaybundel A Plain Brown Rapper. Zij analyseert daar waarom het fout is gegaan met het lesbische kollektief The Furies: "Wij waren emotioneel niet open tegen elkaar, en daarvoor neem ik de schuld voor een groot deel op me. Ik had een afkeer van droefheid, depressie, eenvoudig klagen. Ik vond zulke gevoelens middle-class zelfmedelijden. Gezien de overlevingsstrijd van mijn jeugd zou ik er waarschijnlijk aan onderdoor zijn gegaan als ik mezelf had toegestaan zulke gevoelens te hebben". (12) Molly staat zichzelf evenmin inzinkingen toe. Positief daaraan is, dat ze overleeft, negatief is, dat zij haar schaduwzijde ver van zich afwerpt en hem projekteert op anderen: Leroy, Leota, Carolyn, Connie, Holly zijn er goed voor. Polina en Paul hebben gefrustreerde seksuele fantasieën. Molly fantaseert nooit wat; nou, dat kan niet want alle mensen hebben seksuele fantasieën. Het is niet fair dat anderen wel hun afgronden moeten tonen, terwijl Molly zelf de dans weer ontspringt.

Fiktie en ideologie

Mijn tweede bezwaar tegen Rubyfruit Jungle is, dat fiktie en ideologie er soms in door elkaar lopen. Molly krijgt af en toe dingen in de mond gelegd, die niet uit de mond van een acht- of veertienjarig meisje kunnen komen, maar regelrecht stammen uit een radikaal-feministisch manifest. Ideologische frasen. Daarmee onderbreekt ze steeds het visioen, wat een roman toch eigenlijk is. Dat bedoelde Virginia Woolf nu met haar idee, dat er twee talen zijn: een voor de feiten en een voor fiktie. (13) De kunst van een roman schrijven is juist, dat je de realiteit die je beschrijven wilt oproept, niet dat je hem in abstracte termen theoretisch duidt. Dat is een bewijs van onvermogen. Vergelijk Rubyfruit Jungle met l'Opoponax - waarin de hoofdpersoon ook een klein meisje is - en je ziet bij Wittig "...registratie puur, zonder paternalisme en zonder abstrakties. Alles wordt gezien door de ogen van een kind." (14) Je moet geen verklaringen nodig hebben bij de beelden die je opricht. Literatuur herstelt, als zij goed is, het contact met de diepere lagen van de ziel, zoals een droom dat doet. Daarom is zij in zekere zin belangeloos en

hoeft ook niet te overtuigen, zoals een pamflet moet overtuigen. De kunst van literatuur is, dat ideologie er niet tegen op kan. Wat dat betreft vind ik Burniers Jongensuur goed. (15) Daar wordt het perspektief van het acht- tot twaalfjarige meisje nooit verlaten en dat maakt het verhaal des te beklemmender. Er is daar geen verlossende interpretatie en dat doet recht aan de werkelijkheid van een twaalfjarige, *voor wie er ook geen verlossende interpretatie is* en die nog niet met zekerheid denken kan: "Iedereen is stom en gek. Maar ik niet. Ik doe wat ik wil. Ik laat me niet pakken." Nee, een meisje van twaalf kan alleen voelen hoe het net valt, hoe de strik dichttrekt, hoe je kunt stikken van woede en fantaseren dat het toch anders is of zal worden, tot duidelijk wordt dat er geen uitweg is. Je bent gepakt. Nu ben je tot vrouw afgesplitst en van jezelf afgepikt.

Witte plek

Het is ook niet eenvoudig om -zoals gebeurt in lesbische romans - ervaringen te beschrijven die, kollektief gezien, nog een witte plek vormen op de wereldbol. Wie de verhouding vader-zoon beschrijven wil hoeft de alinea's maar op te schep-pen, want die ervaring kennen we, kollektief gezien. Zelfs zo, dat hij onder een laagje clichées is weggesmeerd. Nooit erkende, nooit beschreven ervaringen zijn veel moeilijker te beschrijven. Je loopt als schrijver allerlei gevaren. Bijvoorbeeld dat je ze vertekent, dat je ze in een interpretatiekader wringt waar ze helemaal niet inpassen. Het is wel troostvol om ze achteraf in een verband te zien. Maar op het moment waren ze alleen verwarrend en onbegrijpelijk. En dat was de essentie ervan.

Omdat Rubyfruit Jungle echter wél die poging doet om een witte plek in te vullen vind ik het een waardevol boek. Elke vrouw moet het lezen, en goed ook. Je ego krijgt er een geweldige kick van en dat hoort ook zo: iedereen die dat verdient krijgt op zijn lazerij en de heldin is sterk, geestig en niet weg te branden. Een dergelijk wenspersonage is een volmaakt begrijpelijke reactie op al die lesbiennes die in de literatuur zelfmoord plegen of een voorspelbaar ellendig huwelijk in onderen: er zijn in de literatuur maar zeer weinig lesbiennes, met wie het gewoon eens een keertje goed gaat. Deze vertekening preferer ik in elk geval boven een vertekening in negatieve richting: de boeken die van kaft tot kaft bolstaan van zelfhaat en zelf-beklag, als daar zijn Meinkema, vijf en zeventig procent van de uitgaven van de Vrouwenkrant en Bonte Was. Nou goed, dat is ook een fase. De fase van: schaduw zijn, dat begrijpen, en er toch niet genoeg van kunnen krijgen.

Veel vrouwen identificeren zich, aanvankelijk onbewust, met de schaduwzijde die de cultuur op hen projekteert. Consciousness-geraised weten ze, dat ze niet zijn wat de projektie zegt dat ze zijn, maar vinden hun identiteit toch nog steeds in de schaduw: in het erin onderduiken, erin zwelgen. Dat nu is de essentie van Sita.

Sita

Het verhaal is gauw verteld. De ik-persoon Kate arriveert in Californië bij haar tien jaar oudere vriendin Sita, met wie ze samen een huis heeft. Het gemeenschappelijke huis is in Kate's afwezigheid onherkenbaar veranderd: Sita heeft een hele kolonie kinderen met hun hippe vriendjes en vriendinnetjes om zich heen verzameld, die Kate's boekenbezit in een toilet hebben opgestapeld en haar tekeningen aan de muren hebben vervangen door foeilelijke posters. Bovendien heeft de geliefde en aanbeden Sita zeer weinig tijd voor Kate. Kate is verbijsterd, kwaad, jaloeers, maar

slikt haar woede in. Van het begin af aan voelt ze zich onzeker, bang en minderwaardig. Ze kan geen enkele beslissing meer nemen. Ze laat zich wegglijden in herinneringen aan betere tijden met Sita en aan betere tijden in New York, toen ze nog kon werken en naar haar eigen idee nog wat voorstelde. Zij splitst zich op in twee personen: de Kate, die de ene vernedering na de andere slikt, en angstig en passief wacht op aandacht van Sita, en de Kate die Sita en zichzelf observeert en haar eigen degeneratie begint te beschrijven. Zij maakt van zichzelf een hulpeloze toeschouwer. Zij duikt onder in narcisme. Zij kan niet meer buiten haar hulpeloosheid: de ontreding wordt een nieuwe identiteit.

Aftakeling

De eerste honderd bladzijden heb je dat nog niet zo in de gaten. Dan boeit Sita nog door de fraaie, on-orthodoxe beschrijvingen van het vrijen en door de aandachtige gedetailleerdheid waarmee elk gebaar, elke intonatie, elke blik van de geliefde is gezien en niet is vergeten. Maar na die honderd bladzijden wacht je op het moment dat Kate iets zal doen om zichzelf te redden. Maar dat moment komt niet. Het komt steeds bijna, maar blijft bij minuskuaal protest, zelfs wanneer blijkt dat Sita systematisch liegt, zelfs wanneer blijkt dat ze ook nog affaires met mannen heeft en dat ze het bed niet meer met Kate wil delen. Maar dan heeft Kate al gekozen voor de rol van machteloze getuige. Omdat niets anders meer lukt, houdt ze een dagboek bij van het ontbindingsproces van de relatie. Die aftakeling is dan al een soort doel op zichzelf geworden. Kate beseft intussen zelf zeer goed dat het destrukties is, om in deze situatie te blijven hangen: *"Dit is geen liefde. Dit is een ziekte. Nog slechts een volkomen negatief aspekt van wat eens liefde was. Als vlees, dat verrot is. Verdwijning van het visioen, afloop, erkenning van de dood. Kleinheid, zwakheid, verlies. Alle gehate, verachtelijke trekken. Afhankelijkheid vooral, een verlamdende, vernederende afhankelijkheid. Naweeën van liefde. Als het lijk ervan. Lang nadat het lichaam ophteld te leven, het bloed ophteld te stromen. (...)"* Het dagboek is als een schild tegen alles wat gebeurt; elke ommekeer, het lijden van elke avond. Ik leg een proces vast, volg het spoor van een gebeuren, met bijna klinische observatie en precisie noteer ik de dood van iets organisch. Maar uiteindelijk ben ik slechts een onbepaald persoon, geduldig wachtend om een film te zien, die mij niet eens interesseert." Dat is bladzijde 136-137 en er volgen nog bijna tweehonderd bladzijden van hetzelfde. De ik-figuur erkent expliciet, dat zij met deze afbraak doorgaat om hem te kunnen registreren!

Het is alsof je een boek leest van iemand, die eens bijna was verdronken en die zich nu dagelijks probeert te verdrinken met het doel zijn doodsangst te beschrijven. Het lijkt op die antropologe, die trouwde met het stamhoofd van een primitief volk, met de bedoeling zeden en gewoonten bij deze stam te registreren: een soort participerende observatie, waar ik niet goed van word.

Gebedsmolen van zelfhaat

Het gaat fout met Kate Millett. Het is niet te geloven dat de auteur van het schitterende Sexual Politics een boek als Sita kan schrijven. Het exhibitionisme ervan is genant - want Kate Millett laat er geen enkele twijfel over bestaan dat de ik-figuur Kate identiek is met de auteur en feminist Kate Millett. Er is niets tegen autobiografieën. Er is wel iets tegen autobiografieën, waarvan de auteur niets anders laat horen dan de ratelende gebedsmolen van zelfhaat, niets anders laat zien dan de binnenkant van een eindeloze obsessie. Obsessies zijn helaas alleen maar obsede-

rend voor degene die ze heeft. Voor degene die ze niet heeft zijn ze, als het thema ervan eenmaal bekend is, stomvervelend.

Maaike Meijer

Dit artikel is gedeeltelijk het resultaat van een korrespondentie tussen mij en Mieke van Kasbergen die ik vanaf deze plek hartelijk dank voor het inspirerende doordrammen.

1. Bibliografieën:

- DAMON, GENE, (Barbara Grier) Lesbiana: Book Reviews from The Ladder 1966-1972. Introd. by Ann Leeson. 1st ed. 1976 The Naiad Press, f 15,85 (over allerlei literatuur waarin "homoseksuele passages" voorkomen. Snelle, feitelijke informatie over ontzettend veel boeken, met oppervlakkige kwaliteitsaanduiding). Women loving women, a select and annotated bibliography of women loving women in literature, ed. bij Marie J. Kuda. 2nd pr. Chicago 1975 (1974) Womanpress. (Prima bibliografie, prima evaluerend kommentaar)
- Sinister Wisdom, special issue: Lesbian Writing and publishing. ed. by Beth Hodges. Sinister Wisdom Vol. 1, No. 2, Washington 1976. S.W. is een belangwekkend amerikaans radical-les-tijdschrift. Dit Special Issue bevat brieven van schrijfsters over schrijven en uitgeverspolitiek en boekbesprekingen.
2. De nederlandse taalschat ("De nederlandse taal, schat") is verrijkt met het woord potteus door mevrouw Annemarie Grewel in een interview met De Tijd.
3. OLIVIA, Olivia, Amsterdam 1975 (1949) Contact f 6,--.
- LEDUC, VIOLETTE, De Bastaard, Amsterdam 1971, De Bezige Bij, f 10,25.
- BURNIER, ANDREAS, Een tevreden lach, Amsterdam 1974 (1965), Querido, f 18,50.
4. WALSCHAP, CARLA, De eskimo en de roos, Amsterdam, z.j., Meulenhoff (niet meer verkrijgbaar)
5. BLAMAN, ANNA, Eenzaam avontuur 17e druk, Amsterdam 1965 (1948) Meulenhoff, f 17,25.
- BLAMAN, ANNA, De Verliezers 6e druk, Amsterdam 1965 (1960), Meulenhoff, f 20,50.
- BLAMAN, ANNA, Anna Blaman over zichzelf en anderen, Poëzie, artikelen, lezingen, Amsterdam 1963, Meulenhoff pockets, heruitgegeven onder de titel Mijn eigen zelf, Amsterdam 1977, Meulenhoff, f 18,25.
6. HALL, RADCLYFFE, The Well of Loneliness, London 1972 (1928), Corgi Books.
7. idem, de laatste regel p. 510.
8. BROWN, RITA MAE, Rubyfruit Jungle, Plainfield/Vermont 1973, Daughters Inc., f 15,35. Ook verkrijgbaar als: Bantam Books, New York/London 1977, f 8,25. Nederlandse vertaling van Geertje Lammers: Ruby Fruit Jungle, Contact Paperback, 1978, 208 blz., f 24,50.
- MILLET, KATE, Sita, London 1977, Virago, f 11,35.
9. Rubyfruit Jungle, p. 7.
10. Rubyfruit Jungle, p. 88.
11. WEINBERG, BERNARD, A history of literary criticism in the Italian Renaissance, Chicago 1961, 2 vols. Classical literary criticism: Aristotle, Horace, Longinus. Transl. with an introduction by T.S. Dorsch. Harmondsworth 1965. Penguin. En de voorrede van VONDEL op de tragedie Jephtha.
12. BROWN, RITA MAE, A plain brown Rapper, Baltimore Maryland 1976, Diana Press, p. 17.
13. Zie: MARDER, HERBERT, Feminism and art, A study of Virginia Woolf, Chicago 1968 en mijn artikel Virginia Woolf Revisited in Lover 1977 no. 2.
14. MARGARETHA'S DOCHTER, MIEKE, Wittig is een heks, in Lover 1976 no. 4.
15. BURNIER, ANDREAS, Het Jongensuur, Amsterdam 1976 (1969), Querido, f 16,90.

Een boekje om te hebben

78.341 VERENA STEFAN. Ontwenning.

Ruim een jaar geleden kreeg ik van mijn vriendinnen uit mijn fem-socgroep vanwege een bijzondere gelegenheid het boekje Hautungen van Verena Stefan.

Andere vrouwen waren er al erg enthousiast over. Ik had steeds geaarzeld om het te kopen, omdat ik niet vertrouwd op mijn Duits. Toen ik het boekje eenmaal had, zette ik me daar overheen en ik begon het - bijna spellend - te lezen. Heel langzaam. De woorden en de taal in me opnemend. Ik vond het een fascinerend boekje. Nu ligt er dan een nederlandse vertaling.* Toen ik die vertaling las, had ik een soortgelijke ervaring. Ik las het opnieuw bijna spellend. Steeds opnieuw herlezend. Het boekje deed iets met mij. Het was alsof ik mee kon gaan met de ervaringen van een ander. Haar ervaringen bleken herkenbaar en deelbaar te zijn. Door haar ervaringen te lezen beleefde ik mijn ervaringen als het ware opnieuw. En ik werd weer kwaad, vertederd, geïrriteerd en opgewonden.

Waar gaat het boekje nu over?

Dat is niet zo eenvoudig te zeggen. In flarden beschrijft zij haar weg van een traditionele vrouw in het linkse wereldje via de weg van bewustwording van onderdrukking en seksisme naar een nieuwe vrouw. Alleen. Met nieuwe ervaringen.

gen. "Is het leven dan uiteindelijk niets meer dan alleen kunnen zijn?" zegt ze aan het einde van het boekje.

In de beschrijving van die ontwikkeling aan de hand van soms dagelijkse gebeurtenissen benoemt ze haar pijn, de vernederingen, haar twijfels, haar strijd, maar vooral de inspanning die het kost om trouw te blijven aan haarzelf in die strijd.